

Diplomové práce jako zdroj dat ve výzkumu terciárního vzdělávání: metodologické výzvy a ukázky využití na příkladu studijních programů veřejné politiky¹

*Magdalena Mouralová, Eva Hejzlarová, Rudolf Holík,
Miroslav Hubáček, Anna Jeřábková*

AULA, 2015, Vol. 23, No. 2: 48-66

Diploma theses as a source of data in tertiary education research: methodological challenges and applications at the case of Public policy study programmes

Abstract: The methodological paper presents diploma theses as a rich and yet undiscovered source of data for analysis of tertiary education study programmes. The biggest advantage of the diploma theses is their accessibility as all theses in the Czech Republic have to be publicly available. An analysis based on these data may be useful in many ways: it may provide self-reflection of and for study programmes, it may help applicants and students to understand the features of the programmes and it may also contribute to the understanding of general trends in Czech tertiary education. First, the paper reviews the use of diploma theses in research, then it discusses particular specifics of the data which should be taken into account in order to reach the best results. To be illustrative, later we show the outputs of respective analyses focused on description of one study programme development within past 20 years, comparison of full-time and combined form of study within one study programme and comparison of several study programmes.

Úvod

Výzkum v oblasti terciárního vzdělávání je v českém prostředí co do metodologických přístupů velmi rozmanitý, ale přesto spíše konzervativní. Rozmanitost vychází z množství perspektiv, které se ve výzkumu vysokého

¹ Tento článek vznikl v rámci projektu Specifického vysokoškolského výzkumu UK „Analýza trendů sociálního vývoje a veřejných sociálních politik v globálním kontextu“ (SVV 2015 260 232).

školství uplatňují (např. perspektiva politická, manažerská, pedagogická, psychologická), konzervativnost spočívá v tom, že se většina metodologických přístupů omezuje na analýzu dokumentů a statistickou analýzu, v oblasti sběru dat pak na dotazníky a rozhovory. Zejména v oblasti dat je inovací poskrovnou (výjimkou je analýza knihovních výpůjček studentů od Jonášové a Panuše, 2013). Cílem tohoto článku je představit a diskutovat další směr, který může výzkum terciárního vzdělávání v Česku metodologicky obohatit, a to využití diplomových (či jiných závěrečných) prací jako dat pro další analýzu.

Článek vychází ze zkušenosti autorského týmu s výzkumem zaměřeným na vývoj oboru veřejná politika v České republice a srovnání různých studijních programů věnujících se výuce veřejné politiky, který jsme prováděli v letech 2013–2014, a to právě za využití diplomových prací (Mouralová, Hejzlarová a ostatní 2015). Během zpracovávání výstupů toho výzkumu jsme čím dál intenzivněji pocítovali užitečnost metodologické diskuse. Diplomové práce totiž představují velmi nosná data, která nejsou téměř využívána, i když jsou velmi snadno dostupná². Zároveň mají řadu specifíků, která je nutné respektovat, pokud mají být výsledky analýz přesvědčivé. Své zkušenosti bychom proto rádi prostřednictvím tohoto článku předali a podpořili tak případné další využívání tohoto typu dat.

Diplomové práce lze využít pro popis vývoje konkrétního studijního programu v čase nebo ke srovnání výstupů různých programů, ať už na jednom akademickém pracovišti (např. v prezenční a kombinované formě nebo v různých oborových kombinacích), či mezi institucemi poskytujícími podobně zaměřené programy (komparovat by takto bylo možné např. i výstupy veřejných a soukromých vysokých škol). Podobně je možné diplomové práce využít k porovnání různých skupin studentů uvnitř jednoho studijního programu a vztáhnout je např. ke studijní specializaci, zkušenosti se zahraniční stáží, délce studia, osobě vedoucího diplomové práce, předchozímu studiu, výkonu u přijímacích zkoušek, ale také např. k věku či pohlaví diplomantů. Konkrétní sledované parametry je samozřejmě třeba volit s ohledem na daný obor.

Výstupy takových analýz mohou být užitečné pro sebe/reflexi daného oboru, jednotlivých programů nebo institucí. Řada nových oborů, které se zrodily či etablovaly v 90. letech (a mezi něž patří právě veřejná politika, kterou jsme podrobili zkoumání my), může mít potřebu ohlédnout se za proměnami, kterými tyto obory prošly. Ale reflexe vlastního vývoje a současné situace má nepochybně přínos i pro zavedenější obory, na úrovni programů či institucí pak může být užitečné identifikovat svá specifika, konkurenční výhody či naopak

² Podle zákona o vysokých školách č. 111/1998 Sb., § 47b jsou diplomové práce veřejně dostupné.

oblasti zaostávání. Výsledky analýz mohou být zdrojem informací nejen pro osoby odpovědné za studijní programy, ale i pro uchazeče či studenty, kteří díky tomu mohou lépe pochopit, co je v kterém studijním programu čeká. Konečně je možné využít výstupy analýzy – zvláště pokud by se podařilo analyzovat větší množství oborů a programů – i jako pomyslný kamínek do mozaiky reflektující celkové trendy ve vývoji terciárního vzdělávání v České republice.

Text otevíráme shrnutím toho, zda a jak jsou diplomové práce jako data využívány, následně představujeme specifika využití diplomových prací jako dat ke zkoumání a dále ukazujeme výsledky takového využití, abychom v závěru téma shrnuli. Vzhledem k okolnostem vzniku článku ilustrujeme teze a argumenty článku nejen podklady z oblasti výzkumu terciárního vzdělávání, ale také z oblasti politických věd a veřejné politiky – věříme, že i tato skutečnost může být pro čtenáře obohacujícím.

Stav poznání

Při studiu vývoje vědeckých disciplín je poměrně obvyklé využívat jako zdroj dat publikace v oboru – může se jednat o články v oborových časopisech (např. Nowlin 2011, Petridou 2014) nebo učebnice (Novotný 2012). Využívat šedou literaturu – diplomové práce – jako data pro analýzu není právě obvyklé. Nicméně i zde najdeme pokusy, na které lze navázat. Starr-Glass a Ali (2012) využívají diplomové práce jako materiál, na níž demonstrují dvojí standardy hodnocení v rámci mezinárodních programů. Czaputowics a Ławniczak (2014) analyzují disertační práce s cílem popsat stav konkrétní vědní disciplíny (evropských studií) v Polsku. Reiter a Toller (2013) pak k porovnání studijních programů využívají jako data jiné šedé zdroje – akreditační spisy.

V české akademické diskusi jsme na podobný přístup nenarazili, vyjma našeho vlastního textu (Mouralová, Hejzlarová a ostatní 2015), v kterém je na základě dat z diplomových prací popisován stav a vývoj veřejné politiky jako akademické disciplíny v České republice.

Metodologická specifika využití diplomových prací jako zdroje dat

V této části diskutujeme některé z aspektů využití diplomových prací jako zdrojů dat. Diskusi členíme do dvou okruhů – nejprve budeme diskutovat různé způsoby využití diplomových prací a jejich souvislosti a pak vybraná rizika, která využívání diplomových prací přinášejí. Vycházíme přitom z našich konkrétních zkušeností s kvantitativní obsahovou analýzou diplomových

prací; výčet rozebíraných využití a rizik tak rozhodně není úplný a při jiných přístupech se mohou objevit další úskalí. Zároveň se však domníváme, že diskutované aspekty mají obecnější platnost a jsou tedy relevantní pro širší okruh čtenářů.

Nejprve vždy daný aspekt rozebereme obecně a následně uvádíme, jak jsme se s otázkou vypořádali my ve svém výzkumu. Toto členění podle našeho názoru poskytuje prostor pro předání jak zobecněné zkušenosti, tak konkrétního (ve smyslu jednoho z mnoha) řešení. Uvedené příklady pak plní dvojí funkci: mohou sloužit jako inspirace pro jiné výzkumníky využívající diplomové práce k další analýze, ale také jsou nezbytným předpokladem pro porozumění příkladům využití, které uvádíme v následující kapitole.

Diplomové práce jako analytický materiál

Jak již bylo naznačeno výše, analýza diplomových prací může sloužit různým výzkumným cílům. Využijeme-li Veselého třídění (2011, 32–33), může jít o explorační (např. zmapovat situaci v určité disciplíně), deskriptivní (např. popsat vývoj studijního programu, porovnat různé studijní programy či instituce), explanativní (např. odhalit faktory, které ovlivňují studijní výsledky), interpretativní (např. pochopit specifika různých skupin studentů) či evaluativní (např. zhodnotit akademickou úroveň studijního programu či vysokoškolské instituce).

Z různorodosti možných výzkumných cílů plyne i množství výzkumných designů, pro něž mohou být diplomové práce využity – může jít o případovou studii studijního programu nebo pracoviště, o jejich komparaci, výzkum se může soustředit na jeden časový řez, na více řezů či na vývoj v čase; diplomové práce mohou být využity i pro evaluační výzkum.

My jsme pro svůj výzkum zvolili cíle deskriptivní a využili design prosté případové studie (Jelínková 2011) a komparativní případové studie (Karlas 2008), kdy jsme se pokusili zachytit vývoj jednoho studijního programu a porovnat několik pracovišť s blízkými studijními programy (viz Mouralová, Hejzlarová a ostatní. 2015). To lze však vnímat i jako první krok a některé odhalené jevy mohou být podrobeny dalšímu zkoumání za účelem jejich pochopení či vysvětlení.

Diplomové práce stejně jako jiné texty mohou být podrobeny různým typům analýzy – vedle námi použité kvantitativní obsahové analýzy to mohou být i různé typy kvalitativních analýz (např. obsahová, tematická, diskursivní).

Rovněž při volbě výzkumného souboru lze postupovat mnoha způsoby: Můžeme se zaměřit na diplomové práce v jednom časovém období nebo na

vývoj v čase. Můžeme analyzovat práce v jediném studijním programu nebo srovnávat různé programy. Výběr programů pak může být veden po linii instituce (např. zkoumat diplomové práce v rámci fakulty a sledovat kulturní homogenitu instituce a rozdíly mezi obory či formami studia), ale také po linii oboru (srovnávat studijní programy s blízkým zaměřením garantované různými institucemi a pokusit se tak odhalit specifika různých pracovišť). U všech variant pak můžeme pracovat se všemi diplomovými pracemi (úplný soubor) nebo jen s některými (výběrový soubor).

V našem případě, kdy jsme chtěli popsat různé tradice výuky oboru veřejná politika, který v Česku nemá jako samostatný obor příliš dlouhou historii, bylo možné vydat se v zásadě dvěma směry. Prvním bylo vymezit pole programů tak, že v nich musí být obsaženo sousloví „veřejná politika“, tj. lze usuzovat, že se tyto programy explicitně hlásí k tradici veřejné politiky. Druhým bylo analyzovat diplomové práce na desítkách oborů (nebo alespoň na části z nich), které jsou s veřejnou politikou úzce propojené (veřejná správa, sociální politika, politologie, veřejná ekonomie atd.). Po úvaze jsme zvolili první cestu, a to zejména z důvodu jednoznačnějšího vymezení. Výzvou pro nás nicméně zůstalo vypořádání se s „kontaminacemi“, protože program s názvem „veřejná politika“ (resp. public policy) se v Česku vyučuje pouze na pražské Anglo-American University. Kromě toho existují dva programy, které sousloví „veřejná politika“ kombinují ještě s dalšími obory: „Veřejná a sociální politika“, resp. „Veřejná politika a lidské zdroje“. Zde jsme v případě prvního programu (a s jeho důvěrnou znalostí) vyhodnotili, že rozdíl mezi veřejnou politikou a sociální politikou se týká spíše věcného zaměření a méně sledovaných aspektů (teorie, metodologie), v druhém případě jsme naopak ze vzorku vyřadili diplomové práce zaměřené výlučně na problematiku lidských zdrojů.

Z počátku jsme pracovali jen s výběrem diplomových prací, věnovali jsme se jen pracím obhájeným v lichých letech. K tomu nás vedl předpoklad, že změny, které v diplomových pracích probíhají, jsou pozvolné a měly by být zachytitelné i na základě systematického výběru. I když byl tento předpoklad správný, tak po rozšíření výzkumného vzorku i o diplomové práce ze sudých let (na základě podnětu recenzentů) jsme museli uznat, že analýza celého souboru odhalila mnohem jemnější dynamiky. Proto bychom doporučovali pracovat s co největším a nejúplnějším souborem.

Jedním z posledních důležitých rozhodnutí je, jaké aspekty diplomových prací zkoumat a jak je operacionalizovat, tj. jaké proměnné sledovat a jak konstruovat hodnoty, kterých mohou dané proměnné nabývat. V našem případě šlo o trojí rozhodování, protože jsme v našem výzkumu jednak

sledovali vývoj diplomových prací za posledních dvacet let (1995–2013) v rámci jednoho programu, jednak jsme porovnávali diplomové práce obhájené studenty v prezenční a kombinované formě studia u programu Veřejná a sociální politika (2009–2013), a nakonec jsme srovnávali diplomové práce na třech různých pracovištích v tříletém výseku (2011–2013). Jako proměnné jsme stanovili: teorie, na něž se práce odvolává; metody a techniky, které práce zmiňuje; podíl metodologických částí na celé práci; počet položek v seznamu literatury a podíl cizojazyčných položek v seznamu literatury. V průběhu sběru dat (a částečně i během analýzy) jsme upravovali kódování jednotlivých proměnných s ohledem na to, jak jsme poznávali diplomové práce. Vzhledem k našemu cíli byl tento induktivní přístup sice náročný, ale velmi vhodný, protože nám umožnil zachycení relativních jemností. V případě komparace napříč programy jsme se alespoň částečně snažili o deduktivní přístup, který omezuje riziko etnocentrismu (viz níže). Obecně nám velkou oporou byly články, na které jsme se ve výstupu odkazovali, případně učebnice, o které jsme opírali (např. klasifikace teorií veřejné politiky).

Rizika využívání diplomových prací ke komparaci

V souvislosti s některými možnými cíli analýzy vyvstává otázka o univerzální povaze formátu diplomové práce. Tou se nemusíme příliš zabývat, pokud se např. snažíme zachytit proměny jednoho studijního programu v určitém časovém úseku. V takovém případě se totiž opíráme o relativně stabilní rámec studijního programu a instituce, která jej zajišťuje, a lze relativně snadno získat povědomí o případných změnách a jejich projekci do podoby diplomových prací. Otázka univerzálnosti formátu diplomové práce však přichází ke slovu ve chvíli, kdy chceme data využít ke komparaci různých studijních programů, a to i v rámci jedné instituce (např. různé formy studia, různé oborové kombinace), důrazněji pak při srovnávání napříč institucemi. Komparativní přístup se vždy musí vypořádat s otázkou, zda srovnává to, co je skutečně srovnatelné (Mouralová, Geissler, 2011). V případě, že srovnáváme v rámci jednoho pracoviště, ale dvou forem studia (např. prezenční a kombinované), vytváří onen pevný rámec komparace daný obor a vyučující (pokud jsou do velké míry totožní) a opět povědomí o různých nebo shodných požadavcích na diplomové práce. Nejproblematictější je komparace napříč institucemi, kde se formálně opíráme o blízkou materii (např. v našem případě jí byla disciplína veřejné politiky), ale kde tato materie může mít velmi různý obsah.

Přestože se v našem případě předpoklad diplomové práce v relativně univerzálním, a tedy komparovatelném formátu potvrdil, různost

pojetí diplomových prací nás upřímně překvapila a doporučujeme všem výzkumníkům, které náš přístup inspiruje, aby tento aspekt ve svém bádání nepodcenili. V programech, které jsme analyzovali, jsme identifikovali tři rozdílné přístupy, které zde uvádíme ne kvůli hodnocení toho, co je a co není správně, ale kvůli upozornění na specifika, která zkoumání diplomových prací zejména v komparaci přináší. Na přístupy nahlížíme jako na weberovské ideální typy (Kubátová, 2012), tj. zdůrazňujeme typické aspekty, které jednotlivé přístupy odlišují, a odhlížíme od heterogenity uvnitř typů.

Prvním typem je diplomová práce koncipovaná jako samostatný tvůrčí počín a vrchol studia. Taková diplomová práce poskytuje prostor pro to, aby student ukázal, čemu se během studia naučil a měl šanci realizovat své specifické zájmy. Ze strany vedoucích jsou nabízeny spíše okruhy témat než konkrétní zadání, ta si volí studenti sami. Diplomovou práci vedou především internisté – odborní asistenti, docenti a profesori.

Druhým typem je diplomová práce koncipovaná jako výstup ověřující zvládnutí řemesla. Tyto práce mají relativně jednotnou formu, témata jsou omezenější, práce často vycházejí ze společného souboru kanonické literatury a využívají standardizovaných postupů. Práce typicky vedou doktorští studenti (pod supervizí zkušenějších pedagogů), části prací jsou zpracovávány v rámci povinných kurzů.

Třetím typem pak jsou diplomové práce jako nutný krok k ukončení studia. Požadavky na takové diplomové práce nejsou příliš specifikovány a práce mohou nabývat velmi rozličných podob. Důležité je, že student sám napíše nějaký text náležité délky a zaměření, s využitím přiměřeného množství zdrojů.

Různorodost pojetí diplomových prací přináší ještě další riziko – riziko etnocentrismu. S diplomovou prací má totiž nějakou zkušenost téměř každý výzkumník. Pravděpodobně nějakou sám napsal, možná nějakou vedl nebo oponoval, do dalších mohl nahlížet, pokud ho zajímalo jejich téma. Tato osobní zkušenost je pak silným předpokladem právě pro vznik etnocentrismu.

Obecně lze etnocentrismus popsat jako myšlenkový postup, kdy jevy cizích kultur interpretujeme nereflexivně v pojmech kultury vlastní. Tyto pojmy jsou pak ze své podstaty normou, z jejíž perspektivy je pak velmi snadné část dané kultury a její význam přehlížet (neboť neodpovídá našemu pojmovému aparátu), případně hodnotit jako horší či méně hodnotné (Hofstede, 1991).

Největší problémy může etnocentrismus přinést v případě komparace diplomových prací z různých pracovišť, z nichž některé je domácí institucí výzkumníka. Vhodným způsobem, jak se etnocentrismu v takovém případě

vyhnout, je provést rozhovory se zástupci ostatních pracovišť, ideálem je sestavit výzkumný tým tak, aby jeho součástí byli zástupci různých programů. Nutností je pak přemýšlení o analyzovaných kategoriích v širším kontextu.

Etnocentrismus hrozí i při zkoumání delších časových řad, kdy může být normou aktuální stav, a lze pak snadno dojít k závěru, že se program aktuálně nachází na vrcholu svého vývoje a cokoli se dělo dříve, bylo méně hodnotné.

V případě našeho výzkumu bylo riziko etnocentrismu poměrně velké, neboť výzkumný tým sestával ze dvou vyučujících a tří studentů z jediné katedry (Katedra veřejné a sociální politiky na Fakultě sociálních věd Univerzity Karlovy v Praze). Naše vnímání toho, jak má vypadat diplomová práce, tedy bylo formováno podobně, navíc jedním z analyzovaných a porovnávaných programů byl i náš domovský program Veřejná a sociální politika, v němž všichni členové týmu působili jako studenti nebo pedagogové. Riziko etnocentrismu jsme si uvědomili ve chvíli, kdy jsme navrhovali analytické řezy, na které se soustředíme, a vnímali, že mohou petrifikovat současnou představu diplomové práce v programu Veřejná a sociální politika jako normu, podle které se budou poměřovat ostatní programy a epochy. Naše situace byla navíc specifická tím, že jsme v prvním plánu popisovali prostřednictvím diplomových prací vývoj programu Veřejná a sociální politika za posledních dvacet let a v druhém plánu jsme za kratší období srovnávali program s jinými programy zaměřenými na veřejnou politiku. Jednoduché řešení v podobě nějakých „objektivních“ kritérií tedy neexistovalo. Nakonec jsme přistoupili ke kombinaci induktivního a deduktivního přístupu (podrobněji viz výše). Zároveň jsme měli riziko etnocentrismu na zřeteli po celou dobu analýzy – nejen při přemýšlení nad analytickými řezy, ale také při interpretaci a pojmenovávání jevů, které jsme identifikovali. Oporou v této situaci může být imperativ „*member-checking*“ (Schwartz-Shea, Yanow, 2009), který má zajistit, aby způsob, jakým jsou analyzované fenomény pojmenovávány, neopomíjel jiné podstatné rysy dané „kultury“, nebo aby tuto kulturu dokonce neznevažoval. Analyzované kategorie jsme tak vztahovali k širšímu kontextu studijních programů, především jsme zvažovali, jakou funkci v kterém z nich diplomové práce mají a jaký podpůrný aparát je studentům nabízen při jejich psaní (diplomový seminář, metodologický seminář k psaní diplomové práce apod.). Na základě toho jsme svým původním soudům o ne/rozvinutosti např. teoretických východisek v diplomových pracích dodali odpovídající proporce. Kromě toho jsme svůj postup a interpretace ověřovali v neformálních rozhovorech s vyučujícími z ostatních komparovaných institucí.

Příklady analytického využití diplomových prací

V této části představujeme konkrétní aplikace výše popsaného přístupu. Demonstrujeme jednak analýzu určitého výseku vývoje jednoho programu (konkrétně vývoj teoretického zakotvení diplomových prací v rámci studijního programu Veřejná a sociální politika), dále srovnání dvou forem studia (prezenční a kombinované) v rámci téže instituce a nakonec srovnání různých studijních programů prostřednictvím diplomových prací – konkrétně programů Veřejná a sociální politika, Veřejná politika a lidské zdroje a Public Policy.

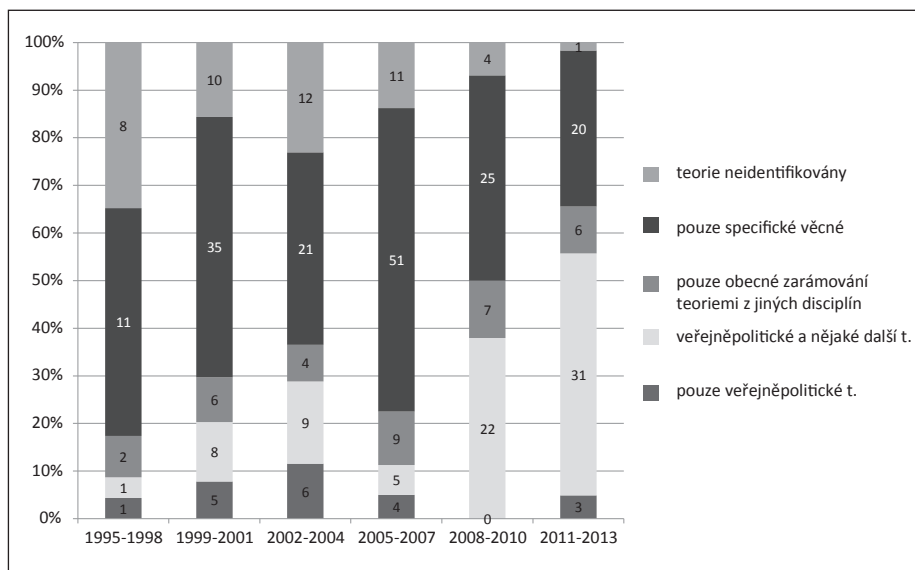
Příklad 1: Vývoj programu z hlediska teoretických východisek diplomových prací: případová studie programu „Veřejná a sociální politika“

Analýza teoretického zakotvení v diplomových pracích byla poměrně náročná, protože v kapitolách označených jako „teorie“ či „teoretická východiska“ se vyskytuje široké spektrum teorií, teoretických konceptů, ale leckdy i deklarací či věcného kontextu. Proto bylo třeba teorie klasifikovat a vytvořit obecnější kategorie, aby byla komparace vůbec možná. S ohledem na výzkumný cíl, kterým bylo ověřit dříve popsaný vývoj oboru spočívající mj. v rozvoji teoretické báze s důrazem na rozvoj teorií veřejné politiky (Potůček, 2007; Novotný, 2012), jsme se rozhodli rozlišit následující teoretické perspektivy:

- 1) obecné teorie zaměřené na procesy a mechanismy veřejné politiky, a v rámci nich pak
 - a) vlastní teorie veřejné politiky,
 - b) teorie převzaté z jiných disciplín (ekonomie, sociologie, politologie, správní věda apod.);
- 2) specifické teorie a koncepty vztahující se k oblastem věcného zaměření diplomové práce (např. vzdělávání, zdravotní péče apod.).

Diplomové práce mohou být z hlediska teorií zakotveny jak v první, tak v druhé skupině teorií, využívat ale mohou i obě nebo nemusěj využívat ani jednu z nich. Proto jsme dále rozlišili pět typů využití teorií v diplomové práci: 1) využití pouze obecných teorií veřejné politiky, 2) využití obecných teorií veřejné politiky a teorií z jiných disciplín, 3) využití pouze obecných teorií z jiných disciplín (politologie, veřejná správa, veřejná ekonomie apod.), 4) využití pouze specifických věcných teorií, 5) nebyli jsme schopni identifikovat žádnou teorii či koncept.

Graf č. 1: Vývoj teoretického zakotvení diplomových prací programu „Veřejná a sociální politika“ (FSV UK)



Zdroj: Autoři.

Graf č. 1 ukazuje relativní a absolutní počty diplomových prací s různým teoretickým zázemím a naznačuje rozdíly v různých obdobích, resp. jisté obecnější trendy.

Prvním trendem je systematické zvyšování výskytu teoretického zakotvení v diplomových pracích. V počátcích programu neměla řada diplomových prací samostatnou kapitolu věnovanou teorii a silně se soustředila na věcnou podstatu zkoumaných problémů. Typická teoretická kapitola 90. let sestávala z přehledu relevantní literatury nebo vymezení klíčových pojmů. Pro ilustraci uvedme, že obsahem teoretické kapitoly diplomové práce s názvem „Drogová politika v České republice po roce 1989 (rámcové srovnání se SRN)“ z roku 1997 byly podkapitoly „Drogy“, „Drogová závislost“; podobně v diplomové práci „Zhodnocení nástrojů aktivní politiky zaměstnanosti na ostravském trhu práce“ z roku 1999 jsou tematizovány nezaměstnanost, trh práce a právo. Typická diplomová práce 10. let se více blíží diplomové práci s názvem „Vývoj české politiky sociálního začleňování“ z roku 2013, jejíž metodologická

kapitola operuje s tématy jako nová sociální rizika, sociální exkluze, nový institucionalismus a proměny sociálního státu.

Rozvoj teoretického zakotvení je patrný také na snižujícím se počtu prací, u kterých jsme nebyli schopni identifikovat žádnou teorii. Předpokládáme, že tento jev souvisí s lepším přístupem k teoreticky laděné literatuře a také se změnami v požadavcích na studenty, které měly podobu jak formalizace standardu diplomové práce, tak vzniku kurzů zabývajících se přímo teoriemi veřejné politiky³.

Graf č. 1 také ukazuje postupně vzrůstající podíl specifických teorií, které se objevují v 70 % diplomových prací. Tento rys je dán multidiscipinárním charakterem programu, kde svou roli pravděpodobně hraje i kombinace veřejné a sociální politiky. Program se tak nezaměřuje jen na jednu věcnou oblast, ale používá perspektivy veřejné (a sociální) politiky na různá témata a problémy.

Tezi o rozvoji a posilování teoretického aparátu dokládá i nárůst obecných teorií veřejné politiky. V 90. letech byla některá z obecných teorií přítomna v každé páté diplomové práci, v prvních letech nového století ve třetině a nyní v polovině prací.

Příklad 2: Srovnání diplomových prací jako výstupů prezenční a kombinované formy studia: případová studie katedry Veřejné a sociální politiky (FSV UK)

Myšlenka srovnat diplomové práce obhájené v prezenční a kombinované formě studia v rámci jednoho pracoviště neměla oporu v žádném předchozím výzkumu a vycházela pouze z potřeb části týmu – vyučujících na katedře Veřejné a sociální politiky. Programy v prezenční formě mají zpravidla delší tradici než programy v kombinované formě a v jejich vnímání může být přítomné napětí dané odlišnými možnostmi práce se studenty, nároky, které jsou na studenty kladeny, nebo i odlišnou povahou studentů. Tyto provozní dojmy jsme chtěli konfrontovat s daty, která by mohla zachytit rozdíly mezi pracemi studentů v různých formách studia (viz tabulka č. 1).

³ Zároveň je však třeba znovu upozornit, že můžeme být schopni lépe identifikovat „teorie“ jen v mladších pracích, protože s jejich autory sdílíme diskurz o tom, jak teorie vypadá.

Tabulka č. 1: Charakteristiky prací obhájených v prezenční a kombinované formě studia programu „Veřejná a sociální politika“ (UK FSV) v letech 2009–2013

	Prezenční forma	Kombinovaná forma
Počet analyzovaných diplomových prací (2009–2013)	107	125
Průměrná délka práce	88 stran	92 stran
Podíl metodologie	4,7 %	3,9 %
Explicitní uvedení metod sběru dat	75 %	78 %
Explicitní uvedení metod analýzy dat	66 %	78 %
Explicitní uvedení metod a heuristik <i>policy analysis</i>	47 %	53 %
Užití obecných teorií veřejné politiky (zaměřených na politický proces)	48 %	33 %
Užití obecného rámování z jiných disciplín (veřejná správa, veřejná ekonomie, politické vědy)	24 %	45 %
Užití specifických teorií (zaměřených na věcnou problematiku)	79 %	81 %
Počet zdrojů (medián)	82	79
Počet cizojazyčných zdrojů (medián)	14	7
Průměrný podíl cizojazyčných zdrojů	24 %	16 %

Zdroj: Autoři.

Z tabulky č. 1 jsou zřejmé některé rozdíly mezi diplomovými pracemi studentů v prezenční a kombinované formě studia (zvýrazněné rozdíly jsou významné na 90 % hladině významnosti). Výrazné rozdíly najdeme v teoretickém ukotvení prací (studenti v prezenční formě používají významně častěji teorie přímo z mateřské disciplíny, zatímco studenti v kombinované formě významně častěji čerpají z jiných disciplín) a ve využívání cizojazyčné literatury (diplomové práce studentů v prezenční formě ji využívají významně více než ty z kombinované formy studia). Oba jevy lze vysvětlit jak různými důrazy v kurikulu (povinné kurzy v angličtině v prezenčním studiu, více teoreticky zaměřených kurzů v prezenčním studiu), ale také rozdílnou skladbou studentů a jejich předchozích studijních drah (studenti v kombinované formě jsou v průměru starší, pocházejí z rozmanitějších prostředí, mají za sebou častěji studium jiných oborů).

Komplikovanější je interpretace rozdílů v metodologiích prací. Práce studentů z prezenční formy studia věnují metodologii o něco více pozornosti

(měřeno podílem textu), zároveň se však práce studentů z kombinované formy o něco častěji věnují sledovaným oblastem metodologie (rozdíl je statisticky významný pouze u analýzy). Jinak řečeno, v pracích z kombinovaného studia je toho zmíněno zpravidla více, jde se o něco více do šířky, v pracích z prezenčního studia jsou metody v průměru více rozebrány, jde se o něco více do hloubky.

Příklad 3: Srovnání diplomových prací obhájěných na různých institucích: komparativní případová studie programů „Veřejná a sociální politika“ (FSV UK), „Veřejná politika a lidské zdroje“ (FSS MU) a „Public Policy“ (AAU)

Srovnání diplomových prací napříč institucemi jsme prováděli se záměrem popsat charakteristiky různých pracovišť (v návaznosti na Novotného (2012)) a v ideálním případě identifikovat různé školy a tradice (Janák, 2013) veřejné politiky. Data, se kterými jsme v analýze pracovali, jsou shrnuta v tabulce č. 2.

Tabulka č. 2: Počet analyzovaných diplomových prací podle programů a let obhajoby

	2011	2012	2013	Celkem
Veřejná a sociální politika (Univerzita Karlova, Praha)	18	24	19	61
Veřejná politika a lidské zdroje (Masarykova univerzita, Brno)	1	13	29	43
Public Policy (Anglo-American University, Praha)	2	0	3	5

Zdroj: Autoři.

Diplomové práce z každého programu jsou charakterizovány krátkým medailonkem, ve kterém jsme se snažili postihnout specifické charakteristiky diplomových prací. Zahrnuli jsme sem také mediánové hodnoty některých proměnných. Následně jsme poznatky shrnuli v tabulce č. 3.

Diplomových prací z programu **Veřejná a sociální politika** (UK FSV) je nejvíce, jsou relativně rozmanité a pokrývají širokou škálu věcných oblastí.

Různorodost témat je zčásti způsobena převažujícím zvykem nechávat iniciativu ve volbě tématu diplomové práce na studentovi tak, aby mohl využít svých zájmů a profesního tíhnutí. Významné zastoupení některých věcných oblastí, jako jsou vzdělávací politika, sociální politika, rodinná politika nebo zdravotní politika, nicméně naznačuje, že je zde i vliv věcné specializace vyučujících a kurzů, které studenti v průběhu studia navštěvují.

Typická diplomová práce se příliš nezabývá obecnou metodologií, na druhé straně odkazuje na velké množství dat, metod a heuristik, což evokuje spíše rysy

policy analysis než akademicky “čistého” výzkumu ve veřejné politice. Většina studentů provádí svůj vlastní výzkum, který často sestává z polostrukturovaných rozhovorů. Kromě toho je rozšířenou částí výzkumné strategie pořizování expertních rozhovorů (Bogner, Littig, Menz, 2009), kdy rozhovory nejsou předmětem analýzy, ale jsou pouze využívány jako zdroj informací.

Metodologická kapitola je v průměru relativně krátká a tvoří přibližně 6 % délky diplomové práce. Napříč diplomovými pracemi jsou však ve způsobu zpracování této kapitoly velké rozdíly.

Typická diplomová práce obsahuje více teorií a konceptů, a to jak těch obecných, které se soustřeďují např. na procesy v politice, tak těch specifických, které se vztahují ke konkrétním věcným oblastem. Vzhledem k počtu zmiňovaných teorií lze pochybovat o tom, zda jsou dané teorie skutečně využívány a do jaké míry je jejich role spíše “ornamentální”.

Seznam literatury čítá v typické diplomové práci v programu Veřejná a sociální politika 85 položek, v průměru 15 z nich je v cizím jazyce.

Diplomové práce programu **Veřejná politika a lidské zdroje (FSS MU)** jsou ve srovnání s pracemi z programů Veřejná a sociální politika a Public Policy nejhomonější, vykazují řadu shodných rysů a je zde patrné pevnější (ve smyslu jednotnější) vedení. Témata diplomových prací jsou specifitější než témata diplomových prací z Veřejné a sociální politiky, věcná škála politik je také užší. Většina diplomových prací se soustřeďuje na trh práce a sociální politiku, zastoupena je také vzdělávací politika.

Užší zaměření diplomových prací se také částečně odráží v nižším průměru (i mediánu) rozsahu diplomových prací a v nižším počtu zdrojů.

Teoretické zakotvení diplomových prací není nijak robustní – naprostá většina diplomových prací (37 ze 43) se opírá pouze o specifické teorie, které souvisejí s věcnou oblastí, jíž se diplomová práce zabývá. V relativně větším počtu prací pak teoretická kapitola sloužila k uvedení čtenáře do kontextu a souvislostí probíraného tématu spíše než k představení teorií, které by následně byly využity k vysvětlení či interpretaci daného fenoménu. Jen malá část diplomových prací (resp. zbývajících šest) obsahuje kombinaci specifické teorie s teorií obecnou. Povaha těchto obecných teorií pak nenaznačuje výraznější preferenci nějakého teoretického proudu. Diverzita v oblasti teorií naopak implikuje, že jejich použití se řídí spíše individuálními preferencemi studentů.

Pro diplomové práce v tomto programu je typický silný důraz na metodologii – metodologická kapitola mívá přibližně šest stran, což znamená víc než 8 % rozsahu diplomové práce. Kapitoly jsou si navíc napříč diplomovými pracemi velmi podobné: zvláštní pozornost je věnovaná vymezení obecné metodologické pozice, následně jsou popsána data a jejich sběr. Zároveň není

prakticky žádná pozornost věnována metodám analýzy dat a vyskytuje se zde jen nemnoho metod typických pro výzkum veřejné politiky a metod *policy analysis*.

V typické diplomové práci najdeme 50 položek literatury a jiných zdrojů, z toho v průměru 7 je v cizích jazycích.

Popsat typickou diplomovou práci programu **Public Policy (AAU)** je velmi obtížné, a to ze dvou důvodů: jejich počet je velmi nízký a jsou extrémně různorodé (jak co do témat, tak co do plnění akademických standardů). Existují zde na jedné straně diplomové práce zaměřené výhradně teoreticky, které nepracují s žádnou empirickou evidencí, a na druhé straně práce, které teoretické zakotvení vůbec nemají a jsou čistě popisné. Metodologická část může zabírat 10 % textu, ale také nemusí být vůbec přítomna. Témata se rekrutují z široké škály společenských věd a nemusejí mít žádný vztah k problémům veřejné politiky a intervencím, ani nemusejí pracovat s koncepty veřejné politiky (z naší perspektivy by pak nebyly pro veřejnou politiku relevantní). Jediným společným rysem je velké množství zdrojů v cizích jazycích, což je pochopitelné, jelikož vyučovacím jazykem programu je angličtina, diplomové práce jsou psány anglicky a skladba studentů je mezinárodní (dvě z pěti diplomových prací využívají pouze nečeské zdroje, protože jejich autoři jsou cizinci). Na základě studia diplomových prací z Anglo-American University jsme nedokázali identifikovat žádný specifický styl nebo tradici akademické veřejné politiky. Zejména s ohledem na malý počet zdrojů a nemožnost zobecnění jsme ze závěrečného shrnutí diplomové práce v programu Public Policy vynechali a v tabulce č. 3 uvádíme jen srovnání diplomových prací z programů Veřejná a sociální politika a Veřejná politika a lidské zdroje.

Závěr

Cílem článku bylo popsat a diskutovat možnosti využití diplomových (či jiných závěrečných) prací jako dat pro výzkum terciárního vzdělávání. Domníváme se, že každý nový metodologický přístup je přínosem sám o sobě, protože umožňuje přistoupit ke zkoumané materii z nové perspektivy, která může doplnit či zpochybnit závěry předchozích zkoumání. Tuto konkrétní metodologickou inovaci pak považujeme za přínosnou ze dvou důvodů. Prvním je veřejná dostupnost diplomových prací, která činí bádání (minimálně co do dostupnosti dat) relativně snadným. Druhým je jedinečná možnost sebe/reflexe vysokoškolských studijních programů, k níž – jak předpokládáme – bude po fázi ustavování, budování a úpadku či rozvoje programů v čím dál větší míře docházet. Analýza diplomových prací má rovněž potenciál v oblasti sledování kvality vysokoškolského studia obecně, byť zde existuje riziko záměny

Tabulka č. 3: Srovnání programů „Veřejná a sociální politika“ (FSV UK) a „Veřejná politika a lidské zdroje“ (FSS MU)

Program	Veřejná a sociální politika	Veřejná politika a lidské zdroje
Obecná charakteristika	Volnější přístup, kombinace metod, více teorií Délka diplomové práce je přibližně 90 stran	Jednodušší forma Délka diplomové práce je přibližně 70 stran
Věcné zaměření	Široká škála témat, různorodost Nejčastěji zastoupenými oblastmi jsou: vzdělávání, sociální politika, rodinná politika, zdravotní politika Důraz se klade na sociální problémy	Konkrétní témata, homogennější charakter Nejčastěji zastoupenými oblastmi jsou: trh práce, vzdělávání, sociální politika, kohezní politika EU Důraz se klade na organizace
Teoretické zakotvení	Užití jak teorií veřejné politiky, tak teorií specifických; v případě teorií veřejné politiky jde jak o přístupy české, tak zahraniční Různé teorie a koncepty v rámci jedné DP Často pouze „ornamentální“ užití	Typickou podobou je zakotvení v odborné literatuře Převládají specifické teorie a koncepty Často pouze „ornamentální“ užití
Metodologie	Přibližně 6 % délky DP Struktura metodologické části je heterogenní a v každé DP nalezneme odlišné důrazy Obecná metodologie: zřídka Výzkumný design: – Expertní rozhovory – Případová studie (30 %) – Komparativní studie (20 %) – Většinou není specifikováno Data: – Primární data v 90 % DP – Převládají polostrukturované rozhovory Analýza: – Řada DP explicitně nezmiňuje typ analýzy – Častým druhem analýzy je blíže nespecifikovaná „analýza dokumentů“ – Převládá kvalitativní analýza (obsahová, diskurzivní, tematická, rámců) Jsou zastoupeny metody a heuristiky <i>policy analysis</i> (analýza aktérů, strom problému, myšlenková mapa, SWOT)	Přibližně 8 % délky DP Struktura metodologické části velmi podobná ve všech DP Obecná metodologie: ano Výzkumný design: – Evaluace – Případová studie Data: – Zejména primární data – Strukturované a polostrukturované rozhovory Analýza: – Řada DP explicitně nezmiňuje typ analýzy – Častým druhem analýzy je blíže nespecifikovaná „analýza dokumentů“ – Vyskytuje se jak kvantitativní, tak kvalitativní analýza – Metody a heuristiky <i>policy analysis</i> nejsou využívány
Zdroje/literatura	Přibližně 85 zdrojů na DP, z toho přibližně 15 zahraničních.	Přibližně 50 zdrojů na DP, z toho přibližně 7 zahraničních.

Zdroj: Autoři.

sledování vývoje konkrétních – a zdůrazněme – kvantitativních parametrů (a následné standardizace nebo unifikace výstupů) za smysluplnější komplexní náhled na program jako celek a jeho kontext. Za určitých okolností si lze dále představit i využití tohoto přístupu napříč státy. Pole potenciálního uplatnění tohoto přístupu je tedy relativně široké, jak jsme již naznačili v úvodu.

V článku jsme popsali specifika diplomových prací jako dat k analýze. Diskutovali jsme jednotlivé metodologické prvky, více jsme se zastavili u výběru vzorku z hlediska akademických pracovišť i času a také proměnných a jejich hodnot. Spíše než o zobecnění jsme se snažili co nejlépe popsat svou zkušenost, aby ti, kteří by chtěli analýzu diplomových prací vyzkoušet, neopakovali naše chyby. Dále jsme se zastavili u dvou problematických míst komparování diplomových prací, a to u předpokladu diplomové práce jako relativně univerzálního formátu a u rizika etnocentrismu při nastavování výzkumného designu i při interpretaci výsledků. Dílčí zjištění, ke kterému jsme v našem zkoumání došli jakožto k vedlejšímu produktu, totiž že v pojetí diplomových prací existuje značná nesourodost, považujeme za důležité a potenciálně vhodné k dalšímu zkoumání.

Ambiciózní částí věnované konkrétním aplikacím bylo demonstrovat potenciál diplomových prací jako zdroje dat – vybrali jsme různé situace, aby možnosti tohoto metodického přístupu vynikly: srovnání diplomových prací v rámci jednoho pracoviště a studijního programu v dlouhé časové řadě, srovnání diplomových prací v rámci jednoho pracoviště, ale v různých formách studia (prezenční a kombinovaná) a srovnání diplomových prací napříč pracovišti.

V diplomových pracích jsme sledovali rozsah a obsah metodologických kapitol, teoretickou zakotvenost a počet a cizojazyčnost využívaných zdrojů. Rádi bychom však zdůraznili, že konkrétní sledované proměnné mohou být u různých programů různé. Nikdy by zároveň nemělo dojít k absolutizaci jednoho aspektu – sledovat diplomové práce jako zdroj dat dává smysl jednak vícerozměrně a jednak v trendech či tendencích.

Samostatnou kapitolou jsou pak možnosti interpretace analýz vycházejících z diplomových prací. Zmínili jsme, že jednou motivací našeho výzkumu bylo identifikovat případné školy či tradice (Janák, 2013) akademické veřejné politiky. Přestože jsme mezi pracovišti našli řadu rozdílů, podobné zobecnění jsme si nakonec netroufli učinit, protože jsme v průběhu výzkumu zjistili, že pojetí diplomových prací je různější, než jsme předpokládali, a že rovněž vazba mezi podobou diplomové práce a profilem pracoviště nemusí být tak těsná. Analýzy diplomových prací lze ale rozhodně použít jako jednu z vrstev, které dohromady mohou složit plastický obraz pedagogicko-výzkumných pracovišť.

Přestože jsme usilovali o co největší názornost, do článku se logicky nevešly všechny zkušenosti a postřehy, které k tématu máme. Nejen proto jsme otevření případným konzultacím se zájemci o tento přístup a těšila by nás další výzkumná práce využívající jeho potenciál v prostředí českého terciárního vzdělávání.

Literatura:

BOGNER, A.; LITTIG, B.; MENZ, W. (eds.). *Interviewing Experts*. Palgrave Macmillan: London, 2009.

CZAPUTOWICS, J.; ŁAWNICZAK, K. The state of European studies in Poland – analysis of PhD theses and scientific articles. *ECPR Conference in Glasgow (conference paper)*, 2014.

Česká republika. Zákon č. 111/1998, o vysokých školách. In *Sbírka zákonů*. 1998, 39, s. 5388-5419.

HOFSTEDE, G. *Cultures and organisations: software of the mind*. London: McGraw-Hill, 1991.

JANÁK, D. Brněnská versus pražská sociologická škola: mýtus a skutečnost. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review*, 2013, 49, 4, s. 577-602.

JELÍNKOVÁ, M. Případová studie. In: NEKOLA, M.; MOURALOVÁ, M.; GEISSLER, H. (eds.). *Současné metodologické otázky veřejné politiky*. Praha: Karolinum, 2011.

JONÁŠOVÁ, H.; PANUŠ, J. Analýza výpůjček knih v univerzitní knihovně Univerzity Pardubice studenty Fakulty ekonomicko-správní. *Aula*, 2013, 21, 2, 70-101.

KARLAS, J. Komparativní případová studie. In: DRULÁK, P. a kol. *Jak zkoumat politiku. Kvalitativní metodologie v politologii a mezinárodních vztazích*. Praha: Portál, 2008.

KUBÁTOVÁ, H. Ideální typy v díle Maxe Webera. *Sociology Slovak Sociological Review (Sociológia Slovak Sociological Review)*, 2012, 2, s. 159-178.

MOURALOVÁ, M.; GEISSLER, H. Komparativní přístupy při zkoumání veřejných politik. In: NEKOLA, M.; MOURALOVÁ, M.; GEISSLER, H. (eds.). *Současné metodologické otázky veřejné politiky*. Praha: Karolinum, 2011. s. 170-193.

MOURALOVÁ, M.; HEJZLAROVÁ, E.; HOLÍK, R.; HUBÁČEK, M.; JEŘÁBKOVÁ, A. What do diploma theses unveil about academic public policy in the Czech Republic? *Central European Journal of Public Policy*, 2015, 9, 2, v tisku.

NOVOTNÝ, V. *Vývoj českého studia veřejných politik v evropském kontextu*. Praha: Karolinum, 2012.

NOWLIN, M. C. Theories of the policy process: State of the research and emerging trends. *Policy Studies Journal*, 2011, 39, s. 41-60.

- PETRIDOU, E. Theories of the policy process: Contemporary scholarship and future directions. *Policy Studies Journal*, 2014, 42, s. 12-32.
- POTUČEK, M. Czech Public Policy as a scientific discipline and object of research. *Central European Journal of Public Policy*, 2007, 1, 1, s. 102–121.
- REITER, R.; TOLLER, A. E. The role of policy analysis in teaching political science at German universities. In SCHUBERT, K.; BLUM, S. (eds.) *Policy analysis in Germany*. Bristol: Policy Press, 2013, s. 265-277.
- SCHWARTZ-SHEA, P.; YANOW, D. Reading and writing as method: In search of trustworthy texts. In YBEMA, S.; YANOW, D.; WELS, H.; KAMSTEEG, F. (eds.) *Organizational Ethnography: studying the complexity of everyday life*. London: SAGE, 2009, s. 56-82.
- STARR-GLASS, D.; ALI, T. Double standards: when an undergraduate dissertation becomes the object of two different assessment approaches. *Assessment & Evaluation in Higher Education*, 2012, 37, 2, s. 179-192.
- VESELÝ, A. Veřejněpolitický a „klasický“ sociálněvědní výzkum: podobnosti a odlišnosti. In: NEKOLA, M.; MOURALOVÁ, M.; GEISLER, H. (eds.). *Současné metodologické otázky veřejné politiky*. Praha: Karolinum, 2011, s. 10-61.

Mgr. Magdalena Mouralová

mouralova@fsv.cuni.cz

Mgr. Eva Hejzlarová, Ph.D.

eva.hejzlarova@fsv.cuni.cz

Rudolf Holík

holik.rudolf@gmail.com

Miroslav Hubáček

miroslavhubacek@gmail.com

Anna Jeřábková

anca.jerabkova@seznam.cz

Univerzita Karlova v Praze
Fakulta sociálních věd
Institut sociologických studií
Katedra veřejné a sociální politiky
Smetanovo nábř. 6
110 01 Praha 1